

Марія Загайкевич

РОЗДУМИ ПРО МУЗИЧНУ БІБЛІОГРАФІЮ

У статті розглянуто особливості розвитку музичної бібліографії в Україні – від доби “радянського часу” до сучасності. В даному контексті висвітлюється науковий доробок у цій царині А. І. Мухи.

Ключові слова: бібліографія, українська музика.

В статье рассмотрены особенности развития музыкальной библиографии в Украине, начиная с эпохи “советского времени” до современного этапа. В данном контексте освещено научное наследие в этой области А. И. Мухи.

Ключевые слова: библиография, украинская музыка.

The peculiarities of music bibliography development in the Ukraine are investigated in the article (from epoch “Soviet Union” to modern period of time). Connected with music bibliography some books by A. Mukha are examined in this context.

The key words: bibliography, Ukrainian music.

Очевидно, не знайдеться серйозного працівника на ниві історичної науки про музику, котрий не користувався би бібліографічними покажчиками, довідниками, каталогами, списками тощо. Адже саме матеріали джерелознавчого характеру, що представляють певну історичну епоху або ж окремого композитора, їх виявлення та уточнення, є тією “точкою опори”, що диктує характер майбутнього дослідження, допомагає скласти уявлення про його предмет.

Тим-то праці в галузі музичної бібліографії завжди йшли поруч з розвитком музично-історичної науки. Вони з’явилися ще в XVI ст. і поповнювалися протягом всіх наступних епох. Бібліографічні опуси ставали все більш фундаментальними. Варто згадати хоч би започатковані у 1843 р. періодичні видання “Німецької музичної бібліографії”, “Британську музичну бібліографію” (1897 р.) або багатотомний “Біо-бібліографічний словник джерел відомостей про музикантів та музикологів християнського літочислення до середини XIX ст.”, опублікований 1900–1904 рр. в Лейпцігу. Побачили світ персональні списки творів В. А. Моцарта, Л. Бетховена, М. Глінки, П. Чайковського та ін. Більшість подібних праць – це справжні науково-пошукові дослідження. То ж бібліографія посіла серед інших видів музикознавства одне з почесних місць.

Українська бібліографічна наука (в тому числі музична) ішла до утвердження свого права на існування і здобутки, долаючи значні перешкоди. Це пов’язано великою мірою з суспільно-історичними умовами, дискредитуючими діями правлячих чужоземних режимів. Яким гальмом стали, скажімо, нищівні для всієї української культури укази російської царської влади, що забороняли публічне вживання української мови, гранично обмежили її суспільне функціонування!

За радянської влади далися взнаки інші негативні стосовно бібліографічних досліджень прояви, характерні для вкрай заідеологізованої епохи “диктатури пролетаріату”. Вони зумовлені різким звуженням всього тогочасного інформативного простору, покладенням “табу” на висвітлення діяльності ряду “контрреволюційних” особистостей, закритості багатьох бібліотечних фондів (існування т. зв. спецфондів), обмежений доступ до архівів. А ще – наявністю ідеологічного тиску, вимогою беззаперечно підкорятися партійним вказівкам і настановам.

Незважаючи на безперечно вагомий успіх українського радянського музикознавства, появу цінних історичних монографій і досліджень, це все кинуло помітну тінь на його досягнення. І мабуть найбільш постраждала бібліографія. Адже вона, як підкреслено у виданій 1973 р. в Москві “Музыкальной энциклопедии” (т. 1, С. 463), розвивалася, “опираясь на марксистско-ленинскую методологию”, отже зараховувалася до ідеологічно спрямованих галузей науки.

Тим часом бібліографія – наука “точна і чесна” – не терпить ніяких зумовлених будь-якими суспільно-політичними обставинами викривлень і підтасувань. Коли, скажімо, в історичних наукових монографіях чи розвідках вповні допустимі (звісно, в певних межах) гіпотетичні роздуми, вільне ширяння думок, то бібліографічні праці ґрунтуються на якомога вичерпнішому переліку “сухих”, конкретних фактологічних відомостей.

Зрозуміло, що згадані вище особливості підходу радянської влади до інформативної літератури стали великим гальмом для розвитку бібліографічної науки.

Варто навести лише один, надто переконливий доказ, пов’язаний із діяльністю ІМФЕ ім. М. Рильського. Початок 1970-х років ознаменувався особливим розгулом антинаціональних цензурних репресій. Згадаймо, хоч би, вилучення з обігу у 1973 р. і знищення майже повного тиражу книжки С. Людкевича “Дослідження, статті, рецензії”, упорядкованої З. Штундер і виданої “Музичною Україною”. І саме в той час, у 1972 р. в ІМФЕ вийшов друком цінний, досить ретельно опрацьований Я. П. Прилипком довідник “Українське радянське карпатознавство (Бібліографія праць з етнографії, фольклору та народного мистецтва)”. І зразу розгорівся скандал. Виявилось, що в ньому згадуються “небажані” прізвиська, наприклад “ворога народу”, “буржуазного націоналіста” Сергія Єфремова. А ще “страшніше” – Володимира Кубійовича, всесвітньо відомого вченого-географа, котрий під час короткочасного відновлення української державності у 1939 р. очолив Українське національне об’єднання у Кракові, згодом перейменоване на Український Центральний Комітет. Причому ім’я В. Кубійовича згадувалося в бібліографії не серед основних гасел, а лише мимохідь, оскільки у 30-х роках журнал “Радянська етнографія” помістив коротку рецензію на його праці. Санкції з приводу таких “недоглядів” не дали себе довго чекати. Відразу ж після виходу у світ книжку вилучили із загального обігу, автора довідника Я. П. Прилипка (невдовзі він помер) та завідуючого відділом етнографії В. Зінича звільнили з роботи. Партійні догани і стягнення дістали рецензенти, редактори тощо.

Звісно, українська музична бібліографія і в радянські часи поповнювалася вартісними публікаціями. Назвемо хоч би довідники “Музична література УРСР 1917–1965” (Харків, 1966), “Музичні видання України 1966–71” (К., 1977, 21981), особливо цінний з погляду вивчення здобутків минулих століть анотований список “Київська колекція партесних творів кінця XVII–XVIII” Н. Герасимової-Персидської під редакцією В. Шультіної (К., 1989).

Окремо варто відзначити праці довголітнього бібліографа відділу музикознавства ІМФЕ Антоніни Іванівни Касперт (1905 – 1974). Складена нею картотека музичної україністики в часописах і журналах (на жаль, незавершена і ніким не продовжена) досі слугує неоціненною підмогою для науковців. А опрацьовані А. І. Касперт покажчик “Шевченко і музика. Нотографічні та бібліографічні матеріали” та “Каталог музичних творів українських радянських композиторів на слова і за мотивами поезії Т. Шевченка” (обидва – К., 1964) внесли істотний вклад не лише в шевченкіану і музикознавство, а й у висвітлення широкої проблематики “література і музика”.

Перелік українських радянських музично-бібліографічних видань можна продовжити. Але розуміння в суспільстві їхньої неповноцінності, зумовленої цензурно-ідеологічним тиском, помітно вплинуло на зниження престижності бібліографічної науки. Вона переважно кваліфікувалася як допоміжна і другорядна, автори ж довідників і покажчиків займали, як правило, в ієрархії наукових працівників надто скромне місце. Причому явно несправедливо. Адже для того, щоби плідно займатися бібліографічною справою,

потрібно не лише віддати їй максимум уваги й творчих сил, а й володіти великою ерудицією. На жаль, якщо зверталися до бібліографічно-нотографічних досліджень відомі, досвідчені і “титуловані” музикознавці – це були спорадичні, непослідовні порухи. Але, як кажуть, без винятків немає правил. До таких винятків належить науковий доробок доктора мистецтвознавства, професора Антона Івановича Мухи. Серед сучасних українських вчених він сприймається справжнім лицарем бібліографічної науки, борцем за її престиж. Праці бібліографічного характеру червоною ниткою проходять через всю його діяльність, незважаючи на те, що особистість Антона Івановича була напрочуд багатогранна. В науковому світі він був відомий як дослідник вагомих естетико-теоретичних проблем, автор ґрунтовних праць про засади композиторської творчості, принципи програмності в музиці, розгорнутих музично-історичних розвідок. Неабияку популярність здобули складені ним збірники анекдотів “Музиканти сміються” (“Веселий камертон”). До того ж Антон Іванович – талановитий, професійний композитор, котрий мав значні здобутки в галузі музики для дітей, оформленні кінофільмів тощо. То чому ж він стільки уваги приділяв саме бібліографічній справі?

Очевидно, це зумовлено розумінням значення фактологічної основи та перевіреної, достовірної інформації для вирішення будь-якої наукової проблематики. Невипадково всі музикознавчі дослідження і публікації Антона Івановича супроводжувалися копіткою працею над джерелознавчими матеріалами. А ще зацікавленості бібліографією, безперечно, сприяв його особливий склад ума – вроджений нахил до прецизійного, точного мислення. До речі, улюбленими розвагами Антона Івановича було розгадування кросвордів, гра в шахи.

Не виключено, що вагомих поштовхом для концентрування уваги на суто бібліографічних виданнях стала “канцелярська” посада Антона Івановича Мухи як старшого референта СКУ (1956–58). До його завдань належало упорядкування документації, матеріалів з’їздів СКУ, щорічної звітності тощо. До того ж Всесоюзнаю Спілкою композиторів та її республіканськими відділеннями було заплановано видання довідників, що охоплювали відомості про композиторів та музикознавців, членів Спілки. І тут бібліографічний талант Антона Івановича, вміння розшукувати й упорядковувати фактологічні дані виявилися безцінними. Він став автором-упорядником чотирьох довідників Спілки композиторів України – 1968, 1973, 1978, 1984 рр. Поміщені в них відомості про членів СКУ складені за стандартною схемою. Вони містять стислі біографічні дані, включаючи титули і звання, а також список творів: для композиторів – упорядкованих відповідно жанрової класифікації, для музикознавців – починаючи від назв дисертацій, опублікованих монографій, статей в журналах та збірниках і завершуючи радіо -, телепередачами. Практичне значення спілчанських довідників важко переоцінити. Поміщені тут довідки склали, по суті, набір творчих “міні-портретів” українських композиторів та музикознавців. І звісно, дають чудовий матеріал для написання ґрунтовних монографічних праць чи популярних брошур, присвячених сподвижникам вітчизняного музично-творчого фронту.

Новий сплеск бібліографічних зацікавлень Антона Івановича Мухи наступив уже в наш час, час утвердження статусу України як самостійної, суверенної держави. У 2000 р. побачив світ складений ним довідник “Композитори світу в їх зв’язках з Україною”. Його актуальність А. Муха вбачав у важливості на сучасному етапі “усвідомлення місця і ролі української культури у світовому контексті” (Від автора-упорядника, С. 3). У довіднику зібрано відомості про іноземних митців, у творчості яких проявився інтерес “до України, до її історії, культури, життя, фольклору, побуту” (там само). Тут фігурують митці різного масштабу. Серед них чимало велетнів світової музичної культури: Бетховен, Барток, Дворжак, Ліст, Мусоргський, Прокоф’єв, Шимановський, Шопен, Шуберт та ін. А водночас значне місце відведено маловідомим композиторам – професіоналам та аматорам, тим чи іншим чином (наприклад, місцем народження) пов’язаних з Україною і котрі у своєму творчому доробку зачерпнули з української духовної скарбниці. Свою

працю А. Муха скромно характеризував як таку, що “має на даному етапі виконати попередню (підкреслення моє – М. З.), суто орієнтаційну функцію” (Від автора-упорядника, С. 3). І хоча за форматом книжечка справді невелика, роль її появи в інформаційному просторі аж ніяк не варто применшувати: зміст довідника дає змогу торнутися вагомої проблеми місця духовних надбань України у світовій культурі, і таким чином сприяти піднесенню престижності нашої держави.

Примітна і цікава історія публікації цієї праці. Адже не секрет, які труднощі, передусім фінансові, треба сьогодні перебороти, щоб здійснити будь-яке видання. І тут стала в пригоді ще одна, дуже важлива частина наукової діяльності Антона Івановича Мухи: численні виступи офіційним опонентом на захистах кандидатських і докторських дисертацій та в якості рецензента на автореферати. Серед рецензованих праць була дисертація представника В'єтнаму. В результаті саме він – шановний Фан Дінь Тан, очільник “Фан Дінь Тан & Fan's Company” взяв на себе ініціативу та справу реалізації опублікування довідника.

Справжнім вінцем діяльності Антона Івановича Мухи на інформативному полі став складений ним довідник “Композитори України та української діаспори”, надрукований видавництвом “Музична Україна” в 2004 р. Шлях до його видання був далеко нелегким. Далася взнаки кризова ситуація у всій вітчизняній книжково-видавничій справі. І хоча нагальна потреба у такому узагальнюючому довіднику була очевидною, з вимогами його публікації офіційно зверталися до компетентних органів Національна спілка композиторів України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України й інші авторитетні організації – подолати опір негативних обставин вдавалося дуже важко.

Відредагований і готовий до друку рукопис пролежав “без руху” в “Музичній Україні” біля 10 років! Його видання постійно відкладалося то через брак обіцяних коштів, то через використання їх з іншою метою. Та не дарма гласить народна мудрість: “немає злого, щоб на добре вийшло”. Завдяки притаманним Антону Івановичу рисам характеру, а саме почуттю відповідальності за розпочату справу, він не заспокоївся на досягнутому, плідно використовував вимушені простоти: весь час продовжував відшліфовувати зміст довідника, уточнювати і доповнювати його новими даними. У результаті на ниві музикознавства з'явилася праця, унікальна за повнотою і щедрістю інформаційного матеріалу, якій важко знайти аналоги. Зокрема це стосується широкого і всебічного використання вихідних джерел. Адже біографічні відомості про українських композиторів надто розкидані і збирати їх довелось буквально по зернинці. Важко навіть уявити, яку кількість архівних документів і різнопланових публікацій – книжок, журналів, газет – мусив проаналізувати автор, щоб зібрати необхідні відомості, уточнити ті чи інші, часто суперечливі дані.

Довідник А. Мухи містить понад 1000 статей, в яких подано стислі відомості про життєвий шлях та творчий доробок українських композиторів від найдавніших часів до наших днів. Ясна річ, що в першу чергу вичерпно охоплено тут всіх членів НСКУ. Водночас, варто звернути увагу на продумане, зумовлене реаліями культурного життя України широке коло персоналій, котрі підпадають під визначення “композитор”: до них належать не лише ті, для кого музична творчість стала основною професією. Слушно зважаючи на велику роль у розвитку української музичної культури аматорства, різних форм побутового й народного музикування, А. Муха відвів у довіднику значне місце “недипломованим” талановитим особистостям, котрі маргінально займалися компонуванням і створили певні художні цінності. Тим-то у переліку імен зустрічаємо представників різних музичних професій – хорових диригентів (А. Авдієвського, М. Гринишина, М. Кречка та ін.), численних виконавців (скажімо, співачку Н. Матвієнко, віолончеліста П. Пшеничку, баяніста І. Яшкевича), музикознавців (докторів мистецтвознавства С. Грицу, І. Пяковського, кандидата мистецтвознавства і відомого громадського діяча, лауреата Національної премії України ім. Т. Шевченка Л. Яценка), церковних регентів, естрадних співаків та ін. А Стеценки взагалі представлені цілою

династією: крім прославленого композитора Кирила Стеценка в довіднику згадуються і його син Вадим Кирилович та онук Кирило Вадимович (обидва за фахом скрипалі). Не залишились осторонь представники фольклорної творчості: у перелік гасел увійшли легендарна поетеса і співачка Маруся Чурай, кобзарі, що відомі як автори тих чи інших пісень.

Нову сторінку в українську музичну інформатику вписали поміщені в праці А. Мухи дані про причетних до композиторської творчості діячів українського мистецтва, котрі внаслідок різних, в основному політичних, обставин опинилися за кордоном. Адже раніше здобутки нашої діаспори часто ігнорувалися, хоча вони безперечно складають невід'ємну частину національної культури.

Чи має довідник недоліки? При такій величезній масі інформативних матеріалів навіть важко припустити, щоб обійшлося без певних помилок або ж опущень. І справді, прискіпливий читач може знайти окремі сумнівні дати, неправильні жанрові визначення, недостатньо вичерпні біографічні відомості, брак у бібліографічному покажчику важливих публікацій тощо. Однак усі незначні прорахунки автора (і рецензентів!) аж ніяк не можуть затьмарити напрочуд позитивного враження від довідника, що, впевнена, довгі роки слугуватиме настільною книгою для дослідників, музикантів-фахівців, а також для всіх, хто цікавиться українським музичним мистецтвом.

Плідна діяльність Антона Івановича Мухи в галузі інформатики, здобутий практичний досвід зумовили його видатну роль у реалізації багатотомної “Української музичної енциклопедії” (її перший том побачив світ у 2006 р., другий – у 2008 р.). Звісно, не дивно, що йому належала левина частка персональних довідок про українських композиторів. Однак варто звернути увагу ще й на інше. Саме Антона Івановича можна вважати першопрохідником і лідером у написанні вміщених в УМЕ абсолютно новаційних (подібного типу не зустрічаються в жодних інших енциклопедичних виданнях) розгорнутих статей історичного плану про зв'язки української музики з іноземними культурами (арабською, британською, болгарською, вірменською, грузинською, індійською, італійською, іспанською тощо). Кожна з них – це згусток інформаційних матеріалів. Адже побудовані вони не на абстрактних міркуваннях, а на виявленні і висвітленні безлічі конкретних фактів з історії та сьогодення, що укладаються в струнку, логічно доказову систему.

Нинішня ситуація з українською музичною бібліографією дозволяє завершити дані нотатки “мажорним акордом”. Стає очевидним, що українське музикознавство (особливо історичного, але також теоретичного чи естетичного плану) остаточно повернулося у напрямок досліджень, заснованих на конкретних реаліях, а не абстрактно-умоглядних міркуваннях або ж певних ідеологічних концепціях. Разючим прикладом може бути хоч би неперевершена своєю задокументованістю деталей праця З. Штундер “Станіслав Людкевич. Життя і творчість” (Т.І, Львів, 2006). Внаслідок зросла потреба в бібліографічних і нотографічних довідниках, покажчиках, каталогах, списках тощо. І справді, їх кількість та наукова цінність постійно зростає. Не можна не відзначити виходу у світ вельми затребуваних енциклопедичних довідників “Митці України” (К., 1992) та “Мистецтво України” (К., 1997), хоча стосовно повноти і точності вміщеної тут музичної інформації можна мати чимало претензій. Безперечним лідером довідково-бібліографічної справи вимальовується постать Івана Лисенка, автора об'ємних видань “Словник співаків України” (К., 1997) та “Словник музикантів України” (К., 2005). Вагомий внесок у музикознавство внесли публікації Ю. Ясиновського “Українські та білоруські нотолінійні ірмолої XVI – XVII ст.” (Львів, 1996), І. Савченко “Українські нотні видання 1917–1923 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. Вернадського” (К., 2007). Солідний доробок у галузі бібліографічних досліджень має О. Мельник-Гнатишин: каталоги “Бібліотеки Філарета Колесси” (Львів, 1993), “Архівна спадщина композитора Анатолія Кос-Анатольського” (Л., 1998), “Матеріали бібліографії про життя і творчість Д. Бортнянського” (Л., 2004, 2Л., 2005), “До історії музичного джерелознавства. Сторінками

публікацій про музику у галицькій періодиці 20–30-х років ХХ ст. (з анотованими покажчиками газет “Назустріч” та “Неділя”)” (К., 2004), “До бібліографії праць Адольфа Хибінського” (Л., 2005), “Бібліографічний покажчик публікацій про музику у Записках Наукового товариства імені Т. Шевченка” (рукопис), “Анотований покажчик публікацій про музику у галицькому часописі “Слово” (1881–1887)” (рукопис) тощо.

З’явилися довідкові видання про творчий доробок окремих музикознавців: С. Грици, Н. Герасимової-Персидської, М. Загайкевич, В. Кузик, А. Мухи, С. Павлишин. Отже, як кажуть, “процес пішов”.

Свідченням зростання престижності археографічно-бібліографічної інформатики є те, що вона стала предметом наукових досліджень. Передусім це стосується докторської дисертації В. Шульгіної “Музична україніка в національній школі” (К., 2002), де саме бібліографії, як важливому засобу розповсюдження знань про українське музичне мистецтво присвячено чимало сторінок. Зачіпає цю проблему і О. Берегова в докторській дисертації “Комунікаційні аспекти сучасного розвитку музичної культури України” (К., 2007), О. Осадця в кандидатській дисертації “Українська нотовидавнича справа у Галичині, Буковині та еміграції ХІХ – першої половини ХХ століть” (Л., 2005). Все це дає підстави резюмувати, що на сучасному етапі музична бібліографія все більш впевнено утверджує свій статус важливої і невід’ємної частини науки про музику.